चलँचा

इस्वरानन्द

श्री ५ या सरकार शिक्षा मन्त्रालय शिक्षा विभाग २०२४
२०२७-२८ तकयानिम्ति खुगू न्हयूगू व च्यागू तगिंयात स्वीकृत

चलँचा

(चिकिचा धंगु ब्याकरन)

इस्वरानन्द

पिकाक
सुधादेवि
५०६, वतु मिखादों, ये-८

मू- छतका जःछि (११२५)
लिउ न्याद्वः
२०२४ फागुन

थाक

७६५, वसन्तपुर, ये-५

भलसा

थ:गु भाय् न्ह्यामस्यां यइ । थ:गु भासं न्ह्यागु ब्वने अ:पुइ । च्वे न अ:पुइ । मांभासं मचातय् ब्वने दय्केमा: धाइगु न उकिं हे ख: ।

न्ह्यागु भाय्याके थ:गु हे पह: दया च्वनि । व पह: नेपाल भासायाके नं दु । चिहाय्क नवाय्गु थ्वया पह: ख: । थ्व भाय्या 'आ, ए, ओ,' नं चिहाय्क हे नवाना त: । छुं आख: तन धाय्व अन जक ताहाय्क नवाइ । 'अ' व 'आ'या लिउने आख: तन धाय्व लिफुति (:) च्वनि । 'इ' व 'उ' या लिउने आख: तंथाय् ई (ी) व ऊ (ू) नवाय्गु व च्वेगु नं थ्व भासं याना वया च्वंगु दु । थुकथं छुं तंगुया दसु कथं थ्व भासं चिं तय्गु याना वया च्वन । थुकथं छुं तंगुया दसु कथं नवाइ बलय् नं ताहाय्क नवाइगु बिज्ञानया दसु ख: । दुग्य:गु चिं ख: ।

गुलिं लिफुति (:) म्वा: धाइपिं नं दु । तर भाय्या पह:चां लिफुति (:) मा: धया च्वंगु दु । भीगु भाय् न्हापा न्हापां निसें चिहाय्क नवाय्गु स्वभाबं ब्वलना वया च्वंगु । उकिं छुं तंगुया पलेसा (छुं तं थाय्) ताहाय्क नवाना च्वना थें च्वे बलय् नं तंगुया पलेसा छुं चिं तय् हे मा: ।

भाय् धइगु मंका: धन ख: । भाय्या बिज्ञानं पिहां वना:

जि यथे हे याय् धकाः जिन्हाः जुइ बांमलाः। भाय् थकाय् धाइपिसं भाय्यात स्यंक छ्यले जिइ मखु। भीगु भासय् खँत्वाः दु –"नय्, त्वने थः यत्थे; जुइ करपिनि यत्थे।" थुकिया अर्थ नब्या थ्व खँत्वाःया भासं समाजया स्वाः स्वयाः जक छु यायमाः धयाः च्वंगु दु। **भाय् समाजया मंकाः धन खः**। उकियात यत्थे छ्यले मदु : थ्व बःधंगु सफूचां मचातय्त भाय् म्हसीकेगु व खयक भाय् छ्यलेगु ज्याय् न्याक्क ग्वहालि याइ ताया। थ्व सफूचा स्यने कने याइपिं पासापिसं **'मूलुखाया'** ग्वहालि कया दिइ। फयां फछि अःपुकेगु कुतः यानागु दु। थाकुकां भाय् तब्या जुइ मखु। मेपिन्त साला हय् फइ नं मखु। भाय्याके दुगु गुन (बैज्ञानिकता) मस्यंक थकया यंकेगु भीगु मंकाः कुतः जुइमाः। भीके ब्वहलय् वया च्वंगु कु नं थ्व हे खः। बैज्ञानिकता थ्व भाय्या सासः खः। उकियात वांछ्यां भाय् म्वाके फइ मखु। उकिं भाय्या स्वभाव कथं थुकियात ब्वलंकेगु मंकाः कुतः जुइ बह जुउ।

गुगु भाय्यात भाय्लचं (ब्याकरन) माला च्वनिगु नं उकिं हे खः। भाय्लचनं भाय्यात प्यपुंक चिना तय् फइ मखु। थ्व न्ह्यागु भाय्या नं स्वभाव खः। उकिं नेपाल भासाय् नं व दया हे च्वनि। तर न्ह्याक्व हिलावइ धाःसां थःगु स्वभाबं पिहां वनि मखु। थ्व तसकं लुमंके बह जुउ।

इस्वरानन्द

स लैं सा

आखः

माआखः, बाआखः, चिनाआखः

माआखः

नेपाल भासाय् मूगु माआखः खुगः जक दु। गथे-

अ	आ	इ	उ	ए	ओ
×	ा	ि	ु	े	ो
क	का	कि	कु	के	को

छुं आखः तना च्वंथाय् जक ताहाय्क नवाइ।
अन्याःथाय् जक

अः	आः	ई	ऊ	ऐ	औ	अं
ः	ाः	ी	ू	ै	ौ	ं
कः	काः	की	कू	कै	कौ	कं

छयलेवं गाः।

मेथाय् च्वेयागु हे खुगः मूगु माआखलं चाय्के। नवाय् थें च्व नं च्वय्।

गथे– नदि, पृथिबि, देबि, नेपालि, हिन्दि, साहु, उर्दु

चिहाय्क नवाय् थाय्	ताहाय्क नवाय् थाय्
अ छ, न, व, सल, मत	अः कः, सः, घः, जः, भः
आ(ा) जा, खा, मा, ला, हा	आः, (ाः)काः,जाः, भाः,साः
इ(ि) छि, मि,कि, सि, हि	ई(ि) की, धी, पी, जी, सी
उ(ु) कु, छु, भु, सु, दु	ऊ (ू) कू, जू, धू, मू, हू
ँ(ँ) खँ, लँ, कुँ, धुँ, लुँ	ं(ं) लं, पं, कां, सुं ,धुं,

लिसँसा चिं ' ं' व 'य्, इ' च्वना वइथाय् तंगु आखः लुया वइ। छाय् धाःसा व चिं मृगु खँग्वलय् जक च्वनि। गथे–

लः -- लखं, लखय्
जः - जलं, जलय्
घः -- घलं, घलय्
खः -- खतं, खतय्
काः-- कालं, कालय्
खाः-- खालं, खालय्
भयाः--भयालं, भयालय्
प्वाः-- प्वाथं, प्वाथय्
की -- किलं, किलय्
धी -- धिकं, धिकय्
मी -- मिचं, मिचय्
पी--पिकं, पिकय्
जू -- जुलं, जुलय्
धू -- धुलं, धुलय्
भू -- भुलिं, भुलिइ
पुखू -- पुखुलिं, पुखुलिइ

धूकू--धुकुतिं, धुकुतिइ   सफू--सफुलिं, सफुलिइ

पौ -- पलिं, पलिइ   नौ नलिं, नलिइ

लं -- लनं, लनय्   तं -- तमं, तमय्

स्वां -- स्वानं, स्वानय्   दां -- दामं, दामय्

नकिं--नकिनं, नकिनय्   गां-- गामं, गामय्

बाआखः

क	ख	ग	घ	ङ	
च	छ	ज	झ	ञ	
त	थ	द	ध	न	
प	फ	ब	भ	म	
य	र	ल	व	स	ह

नेपाल भासाय् च्वेयागु नीखुगः जक बाआखः छ्यलेवं गाः। कतःभासं दुहां वःगु खँग्वलय् नं "ट, ठ, ड, ढ, ण, श, ष" गनं हे मछ्यले।

गथे— मोतर, मास्तर, कोत, धंग, सेंथ, गनेस, आसा, देस, सीर्सक, संघर्स, सोसन, सासन, भासन, भासा, आकास, देस...।

'ब'--'व'

'ब'—म्हुतुं क्वज्वइ बलय् 'ब' जुया वइथाय् कसभनं 'ब' हे च्वय् । गथे--

बलचा, बाखं, बेलि, बुँ, बुन्हि, बिखू ,बिकः, (थें) बिबेक, बिस्व, बिस्वास, बाताबरन, बिद्या, बिनय, बिस्नु

'व' जुया वइथाय् सकभनं 'व' हे च्वय् । गथे-- वने, वाले, वल, वात, वइ, वाइ ।

चिनाआखः

'य' लिसे चिनाः 'क्य, ख्य, ब्य, ल्य' वइ ।

'व' लिसे चिनाः 'क्व, ख्व, ह्व, ल्व' वइ ।

अथे हे नेपाल भासाय् 'ह' लिसे नं आखः चिनेगु याः।

गथे---१ न (न्) चिनाः 'न्ह, न्हा, न्हि,...न्ह्य, न्ह्या'

न्हकु, न्हाय्, न्हि, न्हिसु, न्ह्यप्पु, न्ह्याये,न्ह्योने

२. म (म्) चिनाः 'म्ह, म्हा, म्हि,... म्ह्य, म्ह्या

म्हंगस, म्हासु, म्हिते, म्हुतु, म्ह्याय्'

३. र (र्) चिनाः 'र्ह, र्हा, र्हि'

तःर्हं, अर्हाः, अर्हिं

४. ल (ल्‍) चिनाः 'ल्ह, ल्हा, ल्हि, ल्हु'

अल्हन, ल्हाये, ल्हुति, ल्होंपा, ल्हुकु

५. व (व्) चिनाः 'ह्वने, ह्वाचु, ह्वालु, ह्वान्तां'

न्वसु

'य'----'व'

नेपाल भासाय् 'य' व 'व' मा-बा निता आखलय् सं दुथ्याइ। उकिइ् 'य' 'ए' लिसे सत्तिक लाइ।

गथे----

य	ए(े)
क्य	के
ल्य	ले
थ्य	थे
ह्य	हे

य	ए(े)
ख्य	खे
ब्य	बे
छ्य	छे
स्य	से

'व' 'ओ' लिसे ज्वलिंज्वः।

व	ओ
क्व	को
ग्व	गो
ज्व	जो
थ्व	थो

व	ओ
ख्व	खो
ध्व	धो
स्व	सो
ल्व	लो

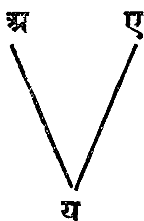
'व' व 'ओ' नितां नेपाल भासाय् चिहाय्‌क नवाइ ।
उकिं 'व' व 'ओ' निगलय् थःत छिंगु छ्यले दु ।

(कथुं नवाय् थाय् 'व' जुइ । म्हुतुसिं नवाय् थाय् ओ (ो) जुइ ।)

'य्, य' व 'ए, ऐ'

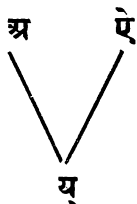
'अ व ए' या दथुइ चिनागु 'य' वइ ।

गथे---

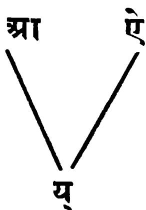
क	क्य	के
ल	ल्य	ले
ब	ब्य	बे
स	स्य	से

'अ' व 'ऐ' या दथुइ तुतिपाला 'य्' लिउने वइ ।
गथे--

क	कय्	कै
ह	हय्	है
न	नय्	नै
ल	लय्	लै

'आ' व 'ऐ' या दथुइ तुन्तिपाला 'य्' लिउने वइ।
गथे–

का	काय्	कै
न्हा	न्हाय्	न्है
हा	हाय्	है
जा	जाय्	जै
सा	साय्	सै

म्हुत्तुं पिहां वइ थ्ये आखःमचः

अ	य	ए(े)	अय्	आय्	ऐ(ै)	व	ओ
क	क्य	के	कय्	काय्	कै	क्व	को
छ	छ्य	छे	छय्	छाय्	छै	छ्व	छो
च	च्य	चे	चय्	चाय्	चै	च्व	चो
त	त्य	ते	तय्	ताय्	तै	त्व	तो
भ	भ्य	भे	भय्	भाय्	भै	भ्व	भो
ल	ल्य	ले	लय्	लाय्	लै	ल्व	लो

लिउनेया 'बा' व 'मा' आखः

बाआखः

नेपाल भासाय् लिउनेया 'बा' आखःयात न्ह्योनेयागुलिं सालाः नवाइ मखु । गथे--

दाल, माल, वन, कित, थित, मत, सल, बुत बुल, गन, थन, अन.

माआखः

लिउनेया 'मा'आखःयात न्ह्योनेयागुलिं सालाः (काचाक) नवाइ । गथे--

१. अयां लिउ 'इ' लाइ बलय् ऐ (ै) थें नवाइ ।

कइ कै, गइ गै, नइ नै

२. 'अ' यां लिउने 'उ' लाइ बलय् औ (ौ) थें नवाइ ।

भउ भौ, पउ पौ, नउ नौ,

३. 'इ' यां लिउ 'इ' लाइ बलय् 'ई' (ी) थें नवाइ ।

किइ की, धिइ धी, बिइ बी

४. 'उ' यां लिउ 'उ' लाइ बलय् ऊ (ू) थें नवाइ ।

धुउ धू, न्हुउ न्हू, सफुउ मफू

५. 'इ' यां लिउ 'उ' लाइ बलय् 'य' चिनागु ऊ (ू)
थें च्वंक नवाइ। गथे--

जिउ ज्यू, सिउ स्यू, लिउ ल्यू

६. 'उ' यां लिउ 'इ' लाइ बलय् 'व' चिनागु ई (ी)
थें च्वंक नवाइ। गथे--

जुइ ज्वी, खुइ ख्वी, लुइ ल्वी

(नवाय् बलय् उथें उथें च्वंसां '५' यागु 'ज्यू, स्यू, ब्यू'
व '६' यागु 'ज्वी, फ्वी, ल्वी' मच्वसे 'जिउ, सिउ,
बिउ व जुइ, फुइ, लुइ' च्वे बांला:)

दसु

लिउने आखः तनि हे धइगु मदु। तर आखः तना च्वं थाय् दसु ल्यना च्वनि। छु छु तनेव छु दसु ल्यना च्वनि, व सिइके।

१ 'न' 'म' व ' ̐ ' इंफुतियां लिउ 'त, थ, ल' तना च्वं थाय् चयूफुति ' ं ' दसु ल्यना च्वनि।

'न' तंथाय्

लन	लं	छयन	छयं	मिजन	मिजं
बाखन	बाखं	स्वान	स्वां	बान	बां
नकिन	नकिं	चिन	चिं	भिन	भिं

'म' तंथाय्

तम	तं	दाम	दां	नाम	नां
माम	मं	ताम	तां		

इंफुतियां लिउ 'त' (' ̐ त') तंथाय्

भोँत	भों	क्वँत	क्वं	ल्वँहत	ल्वहं
ख्वँत	ख्वं				

ङुंफुतियां लिउ 'य' ('ँ य') तंथाय्

क्वँथ कं पँथ पं जँथ जं स्वँथ स्वं

ङुंफुतियां लिउ 'ल' ('ँ ल') तंथाय्

क्वँल क्वं छ्वँल छ्वं फ्वँल फ्वं स्वँल स्वं

ग्वँल ग्वं साभोँल साभों

२. 'अ, आ' या लिउने 'च, ज, स' तंथाय् तुतिपाला 'य्' दसु ल्यना च्वनि ।

'च' तंथाय्

क्वँच क्वँय् सँच सँय् पाँच पाँय्

ग्वाच ग्वाय् ख्वाँच ख्वाँय् ल्वच ल्वय्

'ज' तंथाय्

बनज बनय् भ्वज भ्वय्

'स' तंथाय्

फस फय् हँस हँय् कँस कँय्

थास थाय् बास बाय् भास भाय्

३. 'अ, आ' या लिउने मेगु आखः तंथाय् लिफुति (:) दसु ल्यना च्वनि ।

'अ' या लिउने

वासल	वासः	लख	लः	कत	कः
पसल	पसः	धलक	धलः	आखल	आखः
ग्वल	ग्वः	भ्वल	भ्वः	ग्वरल	ग्वरः

'आ' या लिउने

नेपाल	नेपाः	निभाल	निभाः	कलात	कलाः
पात	पाः	जात	जाः	भयाल	भयाः

४. 'ति' लि' तना च्वंथाय् 'उ' दसु ल्यना च्वनि ।

'ति' तं थाय्

भति	भउ	पति	पउ	कुति	कुउ
धुकुति	धुकु	फिपुति	फिपुउ		

'लि' तं थाय्

पलि	पउ	भलि	भउ	नलि	नउ
धुलि	धुउ	सफुलि	सफुउ	दापुलि	दापुउ
भुलि	भुउ	कुलि	कुउ	धापुलि	धापुउ

५. 'इ' या लिउने छुं आखः तंथाय् 'इ' दसु ल्यना ध्वनि ।

किल किइ धिक धिइ सिक सिइ
मिच मिइ पिक पिइ

६. 'उ' या लिउने छुं आखः तंथाय् 'उ' दसु ल्यना ध्वनि ।

धुल धुउ जुल जुउ न्हुल न्हुउ
म्हुल म्हुउ मनुख मनुउ

म्ह – म्हछि, तःम्ह

साधारन खँग्वलय् 'त' लिउने तनाः तःह्म जुइ।
गथे–

म्हछि	तःम्ह	म्हछि	तःम्ह
मचा	मचात	मिसा	मिसात
मिजं	मिजंत	मनू	मनूत
लापा	लापात	किसि	किसित

'पिं' लिउने तयाः तःम्ह जुइगु प्यथी दु।

१. थःथिति

म्हछि	तःम्ह	म्हछि	तःम्ह
किजा	किजापिं	पाजु	पाजुपिं
काय्	काय्पिं	मां	मांपिं
ब्वा	ब्वापिं	म्ह्याय्	म्ह्याय्पिं

२. ह्नाबना

म्हछि	तःम्ह	म्हछि	तःम्ह
भाजु	भाजुपिं	मय्जु	मय्जुपिं
पासा	पासापिं	कजी	कजीपिं

३. म ंकाःना ं

म्हछि	तःम्ह	म्हछि	तःम्ह
जि	जिपिं	छ	छिपिं
व	इपिं	थ्व	थिपिं
हुं	हुंपिं	वेकः	वेकःपिं

४. ब्वाय्सु

म्हछि	तःम्ह	म्हछि	तःम्ह
भिं	भिंपिं	बांलाः	बांलाःपिं
तःमि	तःमिपिं	चिमि	चिमिपिं
तुयु	तुयुपिं	हिसिदु	हिसिदुपिं

जा:- 'बा' व 'मा'

'बा'जातं 'मा'जातय् यंकेगु स्वपु लँपु दु ।

१. खँग्वः हिलाः, २. न्ह्योने 'बा' व 'मां' तयाः,

३. लिउने 'नी' तयाः

१. खँग्वः हिलाः

बाजाः	माजाः	माजाः	बाजाः
भाजु	मय्जु	ज्याथ	जिथि
मिजं	मिसा	सँय्	समि
पकु	पकुनि	बागः	भुतु
नायो	नकिं	यापा	यालिं
आजा	अजि	कलाः	भाःत
वेँ	ऊइँ	ज्यापु	कछिं
खुँ	खुनि	ल्याय्म	ल्यासे
लाखय्	लसिं	प्वः	प्वरिं
गलःरा	गलःरि	ब्वा	मां
च्यः	भ्वार्ति	अबु	,,
क्वाः	क्वाःरि	थकाः	थकिं

बाजाः	माजाः	बाजाः	मज़ाः
छ्वाः	छ्वुकिं	पाजु	मले
बाःजु	माजु	दाजु	पीभत
ब्वाःजु	माःजु	,,	तताःजु
कां	कनि	नाय्	नइँ
ग्वाज्यः	गबलिं	ह्वाज्यः	हबलिं
च्वाकब्वाः	च्वाकिं	दुगु	च्वलय्
दोहों	सा	ग्वंगः	माखा
बौरि	माउरि	ख्वाँय्	खुसिं
बरे	माला		

२. ख्वँग्वःया न्ह्यचोने 'बा' व 'मा' तयाः

बाजाः	माजाः	बाजाः	माजाः
बाकिसि	माकिसि	बाधुँ	माधुँ
बाचखुं	माचखुं	बाक्वः	माक्वः
बाखिचा	माखिचा	बाहँय्	माहँय्
बासल	मासल	बाखराः	माखराः

(झंग व प्यपांचू पसु'गात धाइगु खँग्वलय 'बा' व 'मा' तयाः जात हिले दु। 'सा व मे' निगू खँग्वलय् जक 'थु' व 'मा' न्ह्योने च्वनि।)

गथे- थुसा मासा, थुमे मामे

३. 'नी' लिउने तया:

बाजाः	माजाः	बाजाः	माजाः
आवाः	आवाःनी	कःमि	कमिःनी
स्यस्यः	स्यस्यःनी	यमि	यमिनी
पसल्या	पसल्यानो	बरे	बरेनी
कसाः	कसाःनी	साय्मि	साय्मिनी
उराय्	उराय्नी	ज्यापु	ज्यापुनी

मनूतय् लजगाः व जातियात धाइगु खँग्वलय् 'नी' लिउने तयाः माजाः जुइ ।

लितँसा

खँग्वः लिउने मजि मगाःकथं वइगु तँसायात लितँसा धाइ । व प्यताजि दु — (१) याक, (२) यात, (३) सिया, (४) किसं

(१) 'याक' ज्या याइम जुया च्वनि ।

गथे- ब्वां धेबा बिल । किजां नल । वं अं हल । मामं ब्वह बिल । सां घाँय् न्ह्यल ।

'ब्वां, किजां, वं, मामं, सां' बीगु, नय्गु, हय्गु, बीगु, व न्ह्यय्गु ज्यायात । उकिं व ज्या याइपिं 'ब्वा, किजा, व, मां, सा' यात 'याक' धाइ ।

(२) 'यात' याइगु ज्या जुया च्वनि ।

गथे- क्वखं ला यन । खिचां जा नल । मचां दुरु त्वन । पाले कथि ज्वन । माहानं खुँयात कुन ।

छु यन, छु नल, छु त्वन, छु ज्वन, छु कुन, धकाः

न्यने बलय् 'ला, जा, दुरु, कथि, खुँ' जुयाः लिसः वइ । व फुक्कं याकं याइगु ज्या जुया च्वंगु दु । थथे याकं याइगु ज्यायात 'यात' धाइ ।

(३) 'सिया', थुकिं वया च्वया(गु) धकाः थुइके बिया च्वनि ।

गथे– किजाया च्वसा । साया दुरु । केहेँया तिसा । वया ज्या । मिसाया लं । बांलाःमेसिया ख्वाः ।

थन "च्वसा, दुरु, तिसा, ज्या, लं, ख्वाः" सुया धाय् बलय् 'किजाया, साया, केहेँया, वया, मिसाया, बांलाःमेसिया' धकाः थुइका बिया च्वनि । उकिं उकियात 'सिया' धाइ ।

(४) 'क्रिसं', थुकिं ज्या जुया च्वंगु 'अन थन' धकाः थाय् क्यना बिइ ।

गथे– छेँय् तता दु । लासाय् मचा फ्यतुत । पुखुलिइ न्यात म्हितल । भुतुलिइ मि च्यात । चुकय् धः दु ।

थन तता गन दु, मचा गन फ्यतुत, न्यात गन ह्मितल, मि गन च्यात, धः गन दु धाय् बलय् 'छेँय्, लासाय्, पुखुलिइ, भुतुलिइ, चुकय्' धइगु लिसः वइ। उकिं "छेँय्, लासाय् पुखुलिइ, भुतुलिइ, चुकय्" यात 'किसं' धाइ।

ज्यान दुगुलिइ लितँसा चिं

याक	यात	सिया	किसं
(०), '·', नं, सें	(०), यात, सित, सियात	या, सिया किसं	याके, के सिके, सियाके

च्वय्यागु (०) थुगु चिंया अर्थ खँग्वः जक स्वकं धाःगु खः। (०) चिं दुथाय् लितँसा चिं छुं वइ मखु।

तःम्हय् 'त' वइगु नामय् लितँसा चिं

	म्हछि	तःम्ह
याक	(०), '·', नं	त, तसें, तय्सं
यात	(०), यात	त, तय्त
सिया	या	तय्
किसं	याके	तय्के

ज्यापु

म्हछि	त:म्ह
याक--ज्यायु, ज्यापुं	ज्यापुत, ज्यापुतसें, ज्यापुतय्सं
यात--ज्यापु, ज्यापुयात	ज्यापुत, ज्यापुतय्त
सिया--ज्यापुया	ज्यापुतय्
किसं--ज्यापुयाके	ज्यापुतय्के

त:म्हय् 'त' वइगु आखः मतंगु थथेहे जुइ। लापा, खिचा, मचा, बुरा, गथु, आंजि, खुँ, धुँ, वेँ, ज्याथ, जिथि, पसल्या, ल्यासे, ल्याय्म

मनू

म्हछि	त:म्ह
याक--मनू, मनुखं	मनूत, मनूतसें, मनूतय्सं
यात--मनू, मनूयात	मनूत, मनूतय्त
सिया--मनूया	मनूतय्
किसं--मनूयाके	मनूतय्के

तःम्हय् 'त' वइगु आखः तना च्वंगु ब्याक थथे हे जुइ ।

मिजंः, थकाः, ज्यः, च्यः, म्वाति, ध्वं, हँय्, चखुं गामाः, म्हंगः बंजाः

तःम्हय् 'पिं' वइगु नामय् लितँसा चिं

	म्हछि	तःम्ह
याक	(०), '·', नं	पिं, पिसं
यात	(०), यात	पिं, पिन्त
सिया	या	पिनि
किसं	याके	पिंके

किजा

म्हछि	तःम्ह
याक--किजा, किजां	किजापिं, किजापिसं
यात--किजा, किजायात	किजापिं, किजापिन्त

म्हछि	त:म्ह
सिया–किजाया	किजापिनि
किसं–किजायाके	किजापिंके

लिउने आखः मतंगु, 'पिं' वइगु ब्याक नां थथे हे जुइ ।

पासा, तता, दाजु, भाजु, मय्जु, ब्वा, पाजु, निनि, पिंलि, मले

म्मां

म्हछि	त:म्ह
याक–मां, मामं	मांपिं, मांपिसं
यात–मां, मांयात	मांपिं, मांपिन्त
सिया–मांया	मांपिनि
किसं–मांयाके	मांपिंके

ब्वायूसुइ लितँसा चिं

	म्हछि	तःम्ह
याक	(०), '·', से' सियां	पिं, पिसं
यात	(०), सित, सियात	पिं, पिन्त
सिया	सिया	पिनि
किसं	सिके	पिंके

भिं

म्हछि	तःम्ह
१. भिंम, भिंमं, भिंमसे', भिंमसियां	भिंपिं, भिंपिसं
२. भिंम, भिंमसित	भिंपिं, भिंपिन्त
३. भिंमसिया	भिंपिनि
४. भिंमसिके	भिंपिंके

थथे हे ज्यानदुगु ब्वायसु फुक्कं छयले दु ।

बांलाः, सिउ, सः, ब्वं, स्यं', हाकु, तुयु, सियु

मंकाःनामय् लितँसा चिं

	म्हछि	तःम्ह
याक	(०), '॰', नं	पि, पिसं
यात	(०), यात (इत)	पिं, पिन्त
सिया	या, (०)	पिनि
किसं	के, याके	पिंके

सामान्य मंकाःनामय् तःम्हय् 'मिसं मित, मि, मिके' वइ।
ह्नाबना दुगु मंकाःनामय् 'पिसं, पिन्त, पिनि, पिंके' वइ।

मिसं वइगु

व

म्हछि	तःम्ह
१. व, वं	इपिं, इमिसं
२. व, वयात	इपिं, इमित
३. वया	इमि
४. वयाके	इमिके

थ्व

म्हसि	तःम्ह
१. थ्व, थ्वं	थिपिं, थिमिसं
२. थ्व, थ्वयात	थिपिं, थिमित
३. थ्वया	थिमि
४. थ्वयाके	थिमिके

छ

म्हसि	तःम्ह
१. छ, छं	छिपिं, छिमिसं
२. छ, छन्त	छिपिं, छिमित
३. छं	छिमि
४. छंके	छिमिके

जि

म्हछि	तःम्ह
१. जि, जिं	जिपिं, जिमिसं
२. जि, जितः	जिपिं, जिमित
३. जि	जिमि
४. जिके	जिमिके

पिसं वह्गु

छि

म्हछि	तःम्ह
१. छि, छिं	छिकपिं, छिकपिसं
२. छि, छितः	छिकपिं, छिकपिन्त
३. छि	छिकपिनि
४. छिके	छिकपिंके

वसपोल, थ्वसपोल, छलपोल नं थथे हे ब्वे दु ।

वेकः

म्हाछि	तःम्छ
१. वेकः, वेकलं	वेकःपिं, वेकःपिसं
२. वेकः, वेकःयात	वेकःपिं, वेकःपिन्त
३. वेकःया	वेकःपिनि
४. वेकःयाके	वेकःपिंके

'थः, थ्वेकः, छिकः, जिकः' थथे हे ब्वे दु ।

ज्यान मद्गुलिइ लितँसा चिं

याक	यात	सिया	किसं
(०), '·', नं किं	(०), यात, क्रियात	या, किया	य्, इ, क्रिइ '·', किं

ज्यान मद्गुया तःम्ह दइ मखु । अले किसंया अर्थ नं अन ब अनं (बा उकिं) जक जुया च्वनि ।

नां व ब्वायसुइ लितंसा चिं

याक	यात	सिया	किसं
(०), '·', नं	सिया	या	य्, इ,

'किसंया तँसाचिं 'अ, आ, ए' या लिउने 'य्' वइ ।
'इ, उ' या लिउने 'इ' वइ ।

'य' वइगु

लखय्, पसलय्, लासाय्, बाताय्, छेँय्, केँय्

'इ' वइगु

तुतिइ, सफुलिइ, पुखुलिइ, म्हुतुइ, वँतुइ, मुलुइ

न्ां

चुक	लासा
१. चुक, चुकं	लासा, लासां
२. चुक, चुकयात	लासा, लासायात
३. चुकया	लासाया
४. चुकय्, चुकं	लासाय्, लासां

खुसि	म्हुतु
१. खुसि, खुसिं	म्हुतु, म्हुतुं
२. खुसि, खुसियात	म्हुतु, म्हुतुयात
३. खुसिया	म्हुतुया
४. खुसिइ, खुसिं	म्हुतुइ, म्हुतुं

छेँ

१. छेँ, छें
२. छेँ, छेँयात
३. छेँया
४. छेँय्, छें

आख: मतंगु ज्यानमदुगु ब्याक्क थथे हे छ्यले दु।
बल, थल, मुल, बँ, लँ, हासा, बाता, बुँ, लुँ, कुँ

लः	भ्याः
१. लः, लखं	भ्याः, भ्यालं
२. लः, लःयात	भ्याः, भ्याःयात
३. लःया	भ्याःया
४. लखय्, लखं	भ्यालय्, भ्यालं

दबू	पौ
१. दबू, दबुलि	पौ, पलिं
२. दबू, दबूयात	पौ, पौयात
३. दबूया	पौया
४. दबुलिइ, दबुलिं	पलिइ, पलिं

आखः तंगु ब्याक्क ज्यानमदुगु थथे ह्. छ्यले दु ।

नुगः, मलः, कलः, धलः, ज्याभः, त्वाः, बाः खाः,
धुकू, पुखू, सफू, दापू, धापू

ब्वायसु

भिं	बांला
१. भिंगु, भिंगुलिं	बांलाः, बांलागुलिं
२. भिंगु, भिंगुयात	बांलाःगु, बालाःगुयात
३. भिंगुया	बांलाःगुया
४. भिंगुलिइ, भिंगुलिं	बांलाःगुलिइ, बांलाःगुलिं

ज्यान मदुगु ब्याक्क ब्वायसु थथे ह्. छ्यले दु ।

स्यं, द्वं, निं, ह्याउँ, हाकु, पालु, द्वालु, हिसिदु ।

(ब्वायसुया लिउने 'म' तल धायब ज्यान दुगु जुइ । 'गु' तऊ धायव ज्यान मदुगु जुइ । 'गु' धइगु 'गुलि' या हिला वःगु रूप खः । उकिं तँसाचिं '·' व 'इ' 'गुलि' या लिउने जक च्वं वइ ।)

मंकाःनामय् लितँसा चिं

याक	यात	सिया	किसं
(०),किं, ' ' '	(०), कियात	किया	किइ, क्किं

व

१. व, उकिं
२. व, उकियात
३. उकिया
४. उकिइ, उकिं

थ्व

थ्व, थुकिं
थ्व, उकियात
थुकिया
थुकिइ, छुक्किं

छु

१. छु, छुकिं
२. छु, छुकियात
३. छुकिया
४. छुकिइ, छुकिं

यासुछ्यला

नेपाल भासाय् यासु खुताजि दु ।

छता-लिउने 'ये' वइगु

ख्वये, काये, धाये, स्याये, लाये, लुये, बिये, बुये, नियें, पुये, जुये, हाये, हुये, स्वाये

निता-लिउने 'के' वइगु

किके, बिके, बिइके, सिइके, कय्के लाय्के, धाय्के हाय्के, दुतके, कंके, यंके, क्वपके, छिंके, छ्यंके

स्वता-लिउने 'ते' वइगु

म्हिते, सःते त्वःते, दुते,

प्यता-लिउने 'ने' वउगु

कने, कुने, खिने, ख्वने, गने, पने, क्यने, सने, वने, भिने, लने, हने, हिने

न्याता-लिउने 'पे' वइगु

त्वपे, क्वपे, लपे, ध्वपे

खुता-लिउनै 'लै' वइगु

काले, क्रुले, पाले, न्हिले, हाले, हिले, साले, सुले, मुले, पुले, सिले, छ्यले, डुले ।

न्ह्याव

'ये' वइगु यासुया 'त' व 'ल' / 'ना' व 'या'

का		लाये		बुये	
कात	काल	लात	लाल	बुत	बुल
काना	कया	लाना	लाया	बुया	बुना

याकेगु अर्थय् 'ये' या थासय् 'के' च्वना वइथाय् 'त' व 'ना' जुइ। 'ये' यां लिउने 'के' च्वनाः याकेगु अर्थ वइथाय् 'ल' व 'या' जुइ।

'ये' वइगु यासुया न्ह्याव

खँपुइ छुइ छिंक ब्वया स्वय्—

काये		लाये		बुये	
कया	काल	लाया	लाल	बुया	बुल
काना	कात	लाना	लात	बुना	बुत

(थुकथं हे फुक्क यासु ब्वे फु। न्ह्योनेयागु 'जि, जिपिं' लिसे च्वना वइ, लिउनेयागु 'ब, इपिं, छ, छिपिं' लिसे वइ।)

'यात' काइगु

जि जिमिसं	कया, धया, स्याना, बिया, निना, हुया, स्वाना, दाना, हिया
छ, छिमिसं व, इमिसं	काल, धाल, स्यात, बिल, नित, हुल, स्वात, दात, हिल

'यात' मकाइगु

जि, जिपिं	फ्यतुना, बुना (त), ग्याना
छ, छिपिं व इपिं	फ्यतुत, बुत, ग्यात

थुकथं हे मेमेगु नं 'या' व 'ल'—'ना' व 'त' ब्वया: खँपु दय्के दु।

'के' वइगु यासुया न्हयव

किके धायके म्हंके

किका किकल धाय्का धाय्कल म्हंका म्हंकल

'जि' जिमिसं' लिसे 'का' मेगु लिसे 'कल' छ्यले।

'यात' काइगु

जि, जिमिसं	किका, धायूका, म्हंका, छिंका, सयूका, कंका, लायूका, हायूका
छं, छिमिसं वं, इमिसं	किकल, धायूकल, म्हंकल, छिंकल, सयूकल, कंकल, लायूकल, हायूकल

'ते' वइगु यासुया न्हयब

म्हिते — म्हिता म्हितल

दुते — दुता दुतल

त्वःते — त्वःता त्वःतल

जि, जिपिं लिसे 'ता' वइ। मेथाय् 'तल' वइ।

'यात' काइगु

जि, जिमिसं	त्वःता, सःता, दुता
छं, छिमिसं; वं, इमिसं	त्वःतल, सःतल, दुतल

'यात' मकाइगु

जि, जिपिं	म्हिता
छ, छिपिं; व, इपिं	म्हितल

थुकथं 'ते' तइगु यासु छ्यले दु ।

'ने' वइगु यासुया न्ह्यव

कने पुने भिने

कना कन पुना पुन भिना भिन

जि, जिपिं लिसे 'ना' वइ । मेगु लिसे 'न' वइ ।

'यात' काइगु

जिं, जिमिसं	कना, पुना, तना, कुना, फ्वना, लना, ब्वना, कुना, तुना, मुना
छं, छिमिसं वं इमिसं	कन, पुन, तन, कुन, फ्वन, लन ब्वन, तुन, मुन

'यात' मकाइगु

जि, जिपिं	भिना, दना, सना, तना, वना, लिधना
छ, छिपिं व, इपिं	भिन, दन, सन, तन, वन, लिधन

थुकथं हे 'ने' वइगु यासु छ्यले ।

'पे' वइगु यासुया न्ह्यव

त्वपे　　　क्वपे　　　ध्वपे

त्वपा　त्वपल　क्वपा　क्वपल　ध्वपा　ध्वपल

जि, जिपि, लिंसे, 'पा'। मेगु लिसे, 'पल' वइ।

'यात' काइगु　　मकाइगु

जि जिमिसं	त्वपा, क्वपा	जि, जिपिं	ध्वपा
छं, छिमिसं वं, इमिसं	त्वपल, क्वपल	छ, छिपिं व, इपिं	ध्वपा

थुकथं 'पे' वइगु यासु छ्यले दु।

'ले' वइगु यासुया न्ह्यव

छ्यले　　　नाले　　　हिले

छ्यला　छ्यल　नाला　नाल　हिला　हिल

'यात' काइग

जि, जिमिसं	छ्यला, नाला, हाला, हिला, कुला
छं, छिमिसं वं, इमिसं	छ्यल, नाल, हाल, हिल, कुल

'यात' मकाइग

जि, जिपिं	न्हिला, सुला, चिला, ज्यला,
छ, छिपिं;व, इपिं	न्हिल, सुल, चिल, ज्यल

थुकथं 'ले' वइगु यासु छ्यले दु।

'आव' व 'लिव'

नेपाल भासाय् 'आव व 'लिव'या यासु वह तुं जुइ। थाय् स्वयाः खपुं 'आव' व 'लिव' सिइ दइ।

'ये' वइगुया 'आव' व 'लिव'

मायासुइ 'अ, आ' दुगुलिइ जि, जिपिं लिसे 'य्' मेगुलिसे 'इ' वइ।

कये	स्वये	चाये	लाये
कय् कइ	स्वय् स्वइ	चाय् चाइ	लाय् लाइ

'यात' काइगु		मकाइगु	
जिं, जिमिसं	स्वय्, नय्, धाय्, लाय्, स्याय्	जि, जिपिं	दय्, जाय् न्ह्याय्
छं, छिमिसं वं, इमिसं	स्वइ, नइ, धाइ, लाइ, स्याइ	छ, छिपिं व, इपिं	दइ, जाइ, न्ह्याइ,

मायासुइ 'इ, उ' दुगुलिइ निथासं 'इ' हे जुइ।

बिये थिये जुये बुये

बिइ बिइ थिइ थिइ जुइ जुइ बुइ बुइ

'यात' काइग

जिं, जिमिसं	बिइ, थिइ, मिइ, हुइ, लुइ
छं, छमिसं वं, इमिसं	बिइ, थिइ, मिइ, हुइ, लुइ,

'यात' मकाइगु

जि, जिपिं	जिइ, फिइ, बुइ, जुइ,
छ, छिपिं. व, इपिं	जिइ, फिइ, बुइ, जुइ

'के' वइगुया 'आव व' 'लिव'

किके धाय्के बुके

किके किकइ धायके धायकइ बुके बुकइ

जिं, जिमिस	किके, धाय्के, म्हंके, सय्के, लाय्के, थुइके, लुइके, हाय्के, दाय्के
छं, छिमिसं वं, इमिसं	किकइ, धाय्कइ, म्हंकइ, सय्कइ, लाय्कइ थुइकइ, लुइकइ, हाय्कइ, दाय्कइ

'ते' वइगुया 'याव' व 'लिव'

स:ते त्व:ते म्हिते दुते

स:ते स:तइ त्व:ते त्व:तइ म्हिते म्हितइ दुते दुतइ

'यात' काइगु मकाइगु

जिं, जिमिसं	स:ते, त्व:ते, दुते	जि, जिपिं	म्हिते
छं, छिमिसं वं, इमिसं	स:तइ, त्व:तइ, दुतइ	छ, छिपिं व, इपिं	म्हितइ

'ने' वइगुया 'आव' व 'लिव'

कने च्वने हिने धुने

कने कनि च्वने च्वनि हिने हिनि धुने धुनि

'ने' वइगु यासुया 'आव' व 'न्ह्यवय्' जि, जिपिं लिसे 'ने' मेगु लिसे 'नि' जुइ ।

'यात' काइगु

जिं, जिमिसं	कने, निने, तुने, थुने
छं, छिमिसं वं, इमिसं	कनि, निनि, तुनि, थुनि

'यात' मकाइगु

जि, जिपिं	द्ने, च्वने, वने, सने, लिधने
छ, छपिं व, इपिं	द्नि, च्वनि, वनि, सनि, लिधनि

'पे' वइगुया 'आव' व 'लिव'

लपे — लपे लपइ

त्वपे — त्वपे त्वपइ

क्वपे — क्वपे क्वपइ

कुपे — कुपे कुपइ

'यात' काइगु

जि, जिमिसं	त्वपे, क्वपे, कुपे
छं, छिमिसं	त्वपइ, क्वपइ, कुपइ
वं, इमिसं	

मकाइगु

जि, जिपिं	ध्वपे
छ, छिपिं	ध्वपइ
व, इपिं	

'ले' वइगु या 'आव' व 'लिव'

छ्यले नाले न्हिले कुले

छ्यले छ्यलइ नाले नालइ न्हिले न्हिलइ कुले कुलइ

'यात' काइगु

जिं, जिमिसं	छ्यले, नाले, हिले, कुले
छं, छमिसं	छ्यलइ, नालइ, हिलइ, कुलइ
वं, इमिसं	

'यात' मकाइगु

जि, जिपिं	ज्यले, न्हिले, चाले, सुले
छ, छिपिं	ज्यलइ, न्हिलइ, चालइ, सुलइ
व, इपिं	

ज्यानागव:

मायासुइ 'सा, सि, सु, पु, पू 'तया: खँग्व: दय्‌के दु।

सा – कासा, कुसा, नसा, त्वँसा, ज्वँसा, पुसा, थासा, हुसा, लासा, हासा, च्वसा, ब्वसा, त्यासा, ल्वसा, बुसा, तँसा, लँसा, ब्वँसा, चुसा, छ्यँसा

सि – दसि, गसि, हिसि, न्यासि, चासि, दासि, श्वसि, बासि, न्हसि, ब्वसि, बसि

सु – कासु, बिसु, न्हिसु, नसु, ग्यसु, तासु, हिसु, पासु, पिसु, हुसु, लिसु, न्ह्यसु, तासु

पु – नपु, दिपु, ल्वापु, ख्यापु, ल्यपु, खँपु, तुँपु, कापु, दापु, स्वपु

पू (पुल्लि)– धापू, दापू, वापू, थापू, न्हापू, स्वापू, ध्वापू, न्वापू, न्हापू

थुकथं 'मायासुइ' सा, सि, सु, पु, पू तना: ज्याना त:गु खँग्व:यात 'ज्यानागव:'धाइ ।

छ्यानाग्वः

खँग्वलय् 'स्ल, छ्लु, ह्ल' ल्वाक छ्यानाः खँग्वः दय्‌के दु।

स्ल (स्लुलि) – मचास्ल, न्ह्योस्ल, वेँस्ल, पाकःस्ल, उइँस्ल, दुरुस्ल, तःधंस्ल, तःमिस्ल, चिमिस्ल

छ्लु (छ्लूलि) – मचाछ्लू, न्ह्योछ्लु, वेँछ्लू, उइँछ्लू, तःधंछ्लू, मताःछ्लू, सःछ्लू, थूछ्लू, मखंछ्लू, दुछ्लू, सिउछ्लू।

ह्ल (ह्ललि) – वेँह्ल, तंह्ल, उइँह्ल, लाताह्ल।

थुकथं ल्वाक छ्यानाः दय्‌का तःगु खँग्वःयात 'छ्यानाग्वः' धाइ।

चिनाग्वः

निगू वाय् वयां अप्वः खँग्वः चिनाः 'खँग्वः' दय् के दु।

१. छेँज्या, बुँज्या, प्याखंम्वः, छुँगः, माकःख्वाः, ज्याभः, ल्वाभः, पालितः, पुलिक्वेँ, लिछ्यं, खासापलाः, छेँभुवाः, ल्हाःपा, स्वानेबाःखिचाख्वः, मचाखँ, च्वकानायः, मिसालं

२. ज्याखँ-मां-बौ, जाकि-वजि, न्वसा-घासा, थौं-कन्हय्, छेँ-बुँ, काय्-म्हाय्, ल्हाः-तुति, काल-बिल, घौ-वजि, सिसा-बुसा

३. अथे जक याइम घइगु अर्थय्—

लःवेँ, लःउइँ, न्हाय्कंवेँ, छेँभुवाः, नसुवाः, भ्याःभत्तु, तिकिमुनि, मिसाह्मः, बाखंह्मः, न्ह्यवा, नगुलु, न्ह्यःगुलु, जुवाःघो, स्वकुमि, न्यांकुमि ल्हाकुमि

थथे खँग्वः चिनाः दय्का तःगु खँग्वःयात **'चिनाग्वः'** धाइ।

क्वचाल

च्वमिया मेगु सफू—

★ **मूलुखा**

वैज्ञानिक व्याकरन

★ **धुकू पिकू**

मुक्कं क्रियाया धुकू

★ **सौन्दर्य व आलोचना**

साहित्यिक निबन्ध

